"ग्रन्थिपित्तघृतश्यामा पालिन्दीतण्डुलीयके ॥")
पालिन्दी। त्रिवृता। इति द्विरूपकोषः ॥
(अस्याः पर्य्यायो यथा,—
"त्रिवृत् श्यामार्द्धचन्द्रा च पालिन्दी च सुषेणिका।
मसूरविदलाकोलकेषिका कालमेषिका ॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)
पालिन्दी, स्त्री, कृष्णत्रिवृता। इत्यमरः।२।४।१०८॥
पाली, स्त्री, (पालि+कृदिकारादिति वा ङीष्।)
यूका। सप्तस्रुयोषित्। इति मेदिनी। ले, ३०।
श्रेणी। इति शब्दरत्नावली॥ स्थाली। इति शब्दचन्द्रिका॥
पावकः, पुं, (पुनातीति। पू ण गि शोधे+ण्वुल्।)
अग्निः। इत्यमरः।१।१।५७॥ (यथा, काशीखण्डे ६ अध्याये।
"अपावनानि सर्व्वाणि वह्निसंसर्गतः क्वचित्।
पावनानि भवन्त्येव तस्मात् स पावकः स्मृतः॥")
वैद्युताग्निः। यथा,—
"पावकः पवमानश्च शुचिरग्निश्च ते त्रयः।
निर्म्मथ्यः पवमानः स्याद्वैद्युतः पावकः स्मृतः॥
यश्चासौ तपते सूर्य्यः शुचिरग्निस्तु स स्मृतः॥"
इति कौर्म्मे १२ अध्यायः॥
स च ब्रह्मणो मानसपुत्रादभिमानिनामकाग्नेः स्वाहायां जातः। यथा,—
"योऽसावग्निरभीमानी स्मृतः स्वायम्भुवेऽन्तरे।
ब्रह्मणो मानसः पुत्रस्तस्मात् स्वाहा व्यजीजनत्॥
पावकं पवमानञ्च शुचिरग्निञ्च यः स्मृतः॥"
इति मात्स्ये ४८ अध्यायः॥
सदाचारः। वह्निमन्थः। (अस्य पर्य्यायो यथा,
"तेजोमन्थो हविर्मन्थो ज्योतिष्को पावकोऽरणिः।
वह्निमन्थोऽग्निमन्थश्च मथनो गणिकारिका॥"
इति वैद्यकरत्नमालायाम्॥)
चित्रकः। भल्लातकः। विडङ्गः। इति मेदिनी। के, ११८॥ औषधिवृक्षः। इति हेमचन्द्रः॥ रक्तचित्रकः। कुसुम्भः। इति राजनिर्घण्टः॥ (पवित्रकारके, त्रि। यथा, ऋग्वेदे। ३। ३१। २०।
"मिहः पावकाः प्रतता अभूवन्॥")
पावकारणिः, पुं, (पावकाय वह्न्युत्पादनार्थं अरणिरिव।) अग्निमन्थः। इति शब्दमाला॥
पावकिः, (पावकस्यापत्यम्। पावक+इञ्।)
कार्त्तिकेयः। यथा,—
"कथं तं कृत्तिकापुत्रमुक्तवान् तं सुरं गुरुम्।
कथञ्च पावकिरसौ कथं वा माल्लनन्दनः॥"
इति वराहपुराणम्॥
पावनं, क्ली, (पावयत्यनेनेति। पूं+णिच्+ल्युट्।)
जलम्। कृच्छ्रम्। इति मेदिनी। ने, ६०॥ गोमयम्॥ इति शब्दचन्द्रिका॥ रुद्राक्षम्। कुष्ठम्। इति राजनिर्घण्टः॥ चित्रकम्। अध्यासः। प्रायश्चित्तम्। इति विश्वः॥ (शुद्धिः। यथा, मनुः। ११। १७८।
"सा चेत् पुनः प्रदुष्येत् सङ्ग्रहेणोपयन्त्रिता।
कृच्छ्रं चान्द्रायणञ्चैव तदस्याः पावनं स्मृतम्॥")
पावनः, पुं, (पावयतीति। पू+णिच्+ल्युः।)
व्यासः। पावकः। इति मेदिनी। ने, ६०॥ (यथा, ३।१८५। मनुश्लोकटीकायां कुल्लूकभट्टः।
"पावनः सभ्योऽग्निर्यः शीतापनोदनार्थं वह्नुपदेशेष्वपि विधीयते॥") सिद्धकः। इति विश्वः॥ पीतभृङ्गराजः। इति राजनिर्घण्टः॥ (विष्णुः। यथा, महाभारते। १३। १४६। ४५।
"भूतभव्यभवन्नाथः पवनः पावनोऽनलः॥"
"पावयतीति पावनः। भीषास्माद्वातः पवत इति श्रुतेः।" इति शाङ्करभाष्यम्॥) सिद्धः। पवित्रे पावयितरि च, त्रि। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, रघुः। १६। ५३।
"स त्वनेकवनिता सखोऽपि सन्
पावनीमनवलोक्य सन्ततिम्।
वैद्ययत्नपरिभाविनं गदं
न प्रदीप इव वायुमत्यगात्॥")
पावनध्वनिः, पुं, (पावनः पवित्रजनको ध्वनिर्यस्य।) शङ्खः। इति राजनिर्घण्टः॥ (पावनोध्वनिरिति विग्रहे।) पवित्रशब्दः॥
पावनी, स्त्री, (पावयत्यनयेति। पू+णिच्+ल्युट्+ङीप्।) हरीतकी। इति विश्वः॥ तुलसी। गौः। इति राजनिर्घण्टः। गङ्गा। यथा, शङ्कराचार्य्यकृतगङ्गाष्टके।
"ब्रह्माण्डं खण्डयन्ती हरशिरसि जटावल्लिमुल्लासयन्ती
स्वर्लोकादापतन्ती कनकगिरिगुहागण्डशैलात् स्खलन्ती।
शैलोपेष्टे लुठन्ती दुरितचयचमूर्निर्भरं भर्त्सयन्ती
पाथोधिं पूरयन्ती सुरनगरसरित्पावनी नः पुनातु॥"
(इयन्तु गङ्गाया अंशविशेषः। यथा, मात्स्ये। १२०। ३६—४१।
"ततो विसर्ज्जयामास संरुद्धां स्वेन तेजसा।
नदीं भगीरथस्यार्थे तपसोग्रेण तोषितः।
ततो विसर्ज्जयामास सप्त स्रोतांसि गङ्गायाः।
त्रीणि प्राचीमभिमुखं प्रतीचीं त्रीण्यथैव तु।
स्रोतांसि त्रिपथगायास्तु प्रत्यपद्यन्त सप्तधा॥
नलिनी ह्लादिनी चैव पावनी चैव प्राच्यगा।
सीता चक्षुश्च सिन्धुश्च तिस्रस्ता वै प्रतीच्यगाः॥
सप्तमी त्वनुगा तासां दक्षिणेन भगीरथम्।
तस्माद् भागीरथी सा वै प्रविष्टा दक्षिणोदधिम्॥"
शाकद्वीपस्य नदीविशेषः। यथा, मत्स्यपुराणे। १२१। ३१।
"नन्दा च पावनी चैव तृतीया परिकीर्त्तिता॥")
पाशः, पुं, (पश्यते बध्यतेऽनेनेति। पश+घञ्।)
शस्त्रभेदः। इति शब्दरत्नावली॥ (वैशम्पायनधनुर्व्वेदोक्तपाशलक्षणं यथा,—
"पाशः सुसूक्ष्मावयवो लौहधातुस्त्रिकोणवान्।
प्रादेशपरिधिः सीसगुलिकाभरणान्वितः॥"
आग्नेयधनुर्व्वेदोक्तलक्षणं यथा,—
"दण्डहस्तो भवेत् पाशो वृत्तः करसुखस्तथा।
गुणकार्पासमुञ्जानामर्कस्नायवचर्म्मणाम्॥
अन्येषां सुदृढानाञ्च सुकृतं परिवेष्टितम्।
तथा त्रिंशत्समं पाशं बुधः कुर्य्यात्सुवर्त्तितम्॥"
अस्य क्रियादिकं यथा,—
"कर्त्तव्यं शिक्षकैस्तस्य स्थानं कक्षासु वै सदा।
वामहस्तेन संगृह्य दक्षिणेनोद्धरेत्ततः॥
कुण्डलस्याकृतिं कृत्वा भाण्डैकं मस्तकोपरि।
क्षिपेत्————————॥"
"वल्गिते च प्लुते चैव तथा प्रव्रजितेषु च।
समयोगविधिं ज्ञात्वा प्रयुञ्जीत सुशिक्षितः॥
विजित्वा तु यथान्यायं ततो बन्धं समाचरेत्।
कक्ष्यां बद्ध्वा ततः खड्गं वामपार्श्वावलम्बितम्॥
दृढं विगृह्य वामेन निष्कर्षेद्दक्षिणेन च॥"
अन्यच्च।
"परावृत्तमपावृत्तं गृहीतं लघुसंज्ञितम्।
ऊर्द्ध्वक्षिप्तमधःक्षिप्तं सन्धारितविधारितम्॥
श्येनपातं गजपातं ग्राहग्राह्यं तथैव च।
एवमेकादशविधा ज्ञेयाः पाशविधारणाः॥"
वैशम्पायनोक्तक्रिया यथा,—
"प्रसारणं वेष्टनञ्च कर्त्तनञ्चेति ते त्रयः।
योगाः पाशाश्रिता लोके पाशाः क्षुद्रसमाश्रिताः॥"
अन्यच्च।
"ऋज्वायतं विशालञ्च तिर्य्यक्भ्रामितमेव च।
पञ्च कर्म्मविनिर्द्दिष्टं यस्ते पाशे महात्मभिः॥")
कक्षान्ते समूहार्थः। (यथा, माघे। ७। ६२।
"अथशिरसिजपाशपातभारा-
दिव नितरां नतिमद्भिरंसभागैः॥")
कर्णान्ते शोभनार्थः। कृत्वाद्यन्ते निन्दार्थः। पश्यादिवन्धनरज्ज्वादि। इति विश्वः॥ (यथा, महाभारते। ५। ६४। १।
"शकुनीनामिहार्थाय पाशं भूमावयोजयत्।
कच्चिच्छाकुनिकस्तात पूर्व्वेषामिति शुश्रुम॥"
योगविशेषः। यथा, ज्योतिषे।
"यदा राशिपञ्चके सर्व्वग्रहा भवन्ति तदा पाशाख्ययोगो भवति॥" पारिभाषिकपाशो यथा, कुलार्णवे १ उल्लासे।
"घृणा शङ्का भयं लज्जा जुगुप्सा चेति पञ्चमी।
कुलं शीलं तथा जातिरष्टौ पाशाः प्रकीर्त्तिताः॥"
स्वप्नेऽस्य दर्शनफलं यथा,—
"कार्पासभस्मास्थिकपालशूलं
चक्रञ्च पाशन्त्वथवा प्रपश्येत्।
तस्यापदं रोगधनक्षयं वा
रोगी मृतिं वा तनुतेऽतिकष्टम्॥"
इति हारीते द्वितीये स्थाने द्वितीयेऽध्याये॥)
पाशकः, पुं, (पाशयति पीडयतीति। पश+णिच्+ण्वुल्।) द्यूतविशेषः। पाशा इति भाषा। तत्पर्य्यायः। अक्षः २ देवनः ३। इत्यमरः। २। १०। ४५॥ सारिः ४ शारिः ५ सारः ६ शारः ७ पाशः ८। इति शब्दरत्नावली॥